

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.26>

Т. В. Волошанівська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-1060-5412>

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ЮВЕНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються сучасні виклики та тенденції розвитку методології науки ювенального кримінального процесу. Зазначено, що проблема методології науки ювенального кримінального процесу, в першу чергу, полягає у відсутності єдиного бачення подальшого її розвитку та функціонування. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану увага законодавця, здебільшого, зосереджується на вирішенні питань, пов'язаних із спрощенням алгоритму проведення досудового розслідування, зокрема – окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Проте, як свідчить судова практика та статистичні дані правоохоронних органів, злочинність неповнолітніх в останні роки достатньо інтенсифікувалась. Це можна пояснити як з точки зору військової агресії російської федерації, наслідком якої став економічний занепад та загострення соціальної невірноваженості, так і тим, що діти частіше стають співучасниками кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також вимушеними співучасниками злочинів, які вчиняються представниками держави-агресора. Вказано на те, що метод організованих стратегій є відносно новим та достатньо цікавим методом, який може бути інтегрований в науку ювенального кримінального процесу. Зокрема, механізм його інтеграції може бути реалізований шляхом забезпечення належної кореляції між об'єктивно існуючою криміногенною ситуацією та алгоритмом унормування кримінального процесуального інструментарію впливу на дітей, які вчинили кримінальні правопорушення. Теоретично, крізь призму функціонально-цільового аналізу може бути вирішена проблема розширення глави, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. Доведено, що фактично, методологія науки ювенального кримінального процесу утворює підґрунтя, необхідне для забезпечення механізму реалізації кримінальним процесом свої безпосередніх завдань та функцій. Методологія взаємопов'язана із першим рівнем системи кримінальних процесуальних функцій, який є елементарним ступенем за значенням для досягнення мети та завдань ювенального кримінального процесу.

Ключові слова: методологія, ювенальна юстиція, ювенальний кримінальний процес, метод, функції, неповнолітні, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані із методологією ювенального кримінального процесу, не дивлячись на відносно нещодавнє прийняття чинного кримінального процесуального законодавства України залишаються актуальними через низку об'єктивних причин, зокрема тих, що пов'язані із потребою у приве-

денні законодавства вимогам сучасної держави та суспільства. Ювенальна юстиція в Україні вже тривалий час поступово розвивається, хоча і назвати такий розвиток динамічним достатньо важко. Не дивлячись на низку законопроектів, присвячених унормуванню положень з проблем відправлення правосуддя щодо неповнолітніх,

жоден із них так і не було прийнято, а особливості взаємодії із дітьми, які вчинили кримінальні правопорушення залишились ремарочно викладені у низці інших нормативно-правових актах, серед яких Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України. Проте, наведені кодифіковані акти містять рудиментарний підхід законодавця, зумовлений, здебільшого феноменом наступності у праві, який виявляється у збереженні підходів попередніх законодавчих актів. Це вказує на низький рівень досліджень у сфері ювенального кримінального процесуального права, який, серед іншого, пов'язаний із відсутністю належної методологічної бази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемі методологічного забезпечення кримінального процесуального права присвятили свої праці такі учені як Ю. Аленін, А. Мурзановська, М. Костицький, С. Ковальчук, Ю. Циганюк, М. Климчук та ін. Проте, особливостям методології дослідження ювенального кримінального процесу увага майже не приділялась, що і зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення особливостей методологічного забезпечення ювенального кримінального процесу України.

Викладення основного матеріалу. Проблема методології науки ювенального кримінального процесу, в першу чергу, полягає у відсутності єдиного бачення подальшого її розвитку та функціонування. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану увага законодавця, здебільшого, зосереджується на вирішенні питань, пов'язаних із спрощенням алгоритму проведення досудового розслідування, зокрема – окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Проте, як свідчить судова практика та статистичні дані правоохоронних органів, злочинність неповнолітніх в останні роки достатньо інтенсифікувалась. Це можна пояснити як з точки зору військової агресії російської федерації, наслідком якої став економічний занепад та загострення соціальної неврівноваженості, так і тим, що діти частіше стають співучасниками кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також вимушеними співучасниками злочинів, які вчиняються представниками держави-агресора. Такий стан потребує врахування шляхом внесення відповідних змін та доповнень до нормативно-правових актів, зокрема – кримінального процесуального законодавства. Отже, методологія науки кримінального процесу потребує доопрацювання як шля-

хом унормування та приведення у відповідність реаліям та потребам кримінальної процесуальної політики, так і введенням нових методів дослідження.

Наука кримінального процесу характеризується групою загальних ознак, що набувають свого окремого значення саме для кримінальної процесуальної науки, та спеціальних ознак, які наповнюють її сутність і розкривають її зміст. До загальних ознак, які притаманні всім суспільним наукам, необхідно зарахувати те, що існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин. Наука кримінального процесу виникла як соціальне явище, початок якого важко встановити, але можна ствердно зазначити, що вона не матиме кінця. Такий висновок сформований через одвічність явища злочину та необхідності встановлення осіб, які його вчинили, відповідно, передбачити кінець науки кримінального процесу неможливо, як і наявна неможливість зникнення злочинів і необхідність встановлення винуватих осіб. Системність науки кримінального процесу може бути відображена в такому: 1) існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин і тісні взаємозв'язки з іншими науками; 2) наука кримінального процесу є окремою науковою одиницею, що зумовлена окремим предметом дослідження та сукупністю методів дослідження (методологією кримінального процесу); 3) наука кримінального процесу спрямована на вирішення проблем функціональності кримінального процесу й ґрунтується на дослідженні людських цінностей. Вона аналізує систему впорядкованих дій і взаємин людей, спосіб об'єднання функціональних частин і водночас спосіб збереження їх функціональної автономії в кримінальній процесуальній діяльності; 4) реалізується за допомогою фахівців з кримінального процесуального права; 5) елементи наукового пізнання в науці кримінального процесу тісно пов'язані між собою різноманітними правовідносинами. При цьому кожна окрема система об'єктів, мети і видів діяльності, кожна частина є засобом досягнення загальної мети, що сьогодні передбачена ст. 2 КПК України; 6) кримінальні процесуальні організуються в певну систему, тобто мають узгоджену структуру та взаємозв'язки між складовими елементами й компонентами; 7) досліджувати наукові положення кримінального процесу поза кримінальною процесуальною діяльністю немож-

ливо; 8) під час уточнення (удосконалення) теорії кримінального процесу відбувається з'ясування її внутрішньої структури, взаємодії елементів упорядкування та систематизації, використання законів логіки; 9) вона має початок, але немає кінця, тобто є незавершеною [1]. Проте, досліджуючи методологію науки кримінального процесу доцільним є застосування методів, які можуть вважатись наскрізними для всіх наук кримінально-правового циклу, що надасть можливість продемонструвати внутрішні та зовнішні кореляції юридичних галузей знань, а також запозичувати та використовувати інструментарій дотичних наук.

Так, розглядаючи проблему методології кримінального процесу Ю. Аленін та А. Мурзановська вказують, що можливість отримання результатів наукових досліджень проблем кримінального процесу, які будуть мати теоретичне та практичне значення, залежить від застосування належної методології наукових досліджень. Сучасний стан методології кримінально-процесуальної науки може бути охарактеризований як перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму. Доцільним є виділення в структурі методології кримінально-процесуальної науки певних рівнів, а саме: загальних філософсько-світоглядних підходів, які становлять основу пізнання і визначають стратегію дослідження; загальних принципів, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання у конкретній галузі знань; загальнонаукових методів, за допомогою яких можна надати об'єкту пізнання загальну характеристику; конкретно-наукових методів, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах. Методологія має забезпечити комплексний розвиток кримінально-процесуальної науки, раціональне застосування раніше отриманих результатів, вироблення нових науково обґрунтованих теоретичних положень, а також пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Серед основних тенденцій розвитку методології можна виокремити проблематику методологічної оптики та процес методологування, який має індивідуальний характер і полягає у використанні методологічних принципів, підходів та методів [2, с. 26–27]. Необхідно зауважити, що в наукових працях вчені неодноразово звертали увагу на не в повній мірі зручну струк-

туру Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, це, здебільшого, стосується частковою відсутністю послідовності між главами законодавства. Ще однією проблемою є визначення єдинопредметних положень у різних главах. Так, наприклад, якщо мова йде про особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, окрім відповідної глави кримінального процесуального законодавства, їх можна знайти у низці інших норм, зокрема, присвячених порядку повідомлення про затримання, строків досудового розслідування тощо.

М.В. Костицький вказує, що методами науки кримінального процесу є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні та ін. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення, моделювання та ін. Тому, якщо «наука кримінального процесу» є наукою, то пізнаючи об'єкт і предмет за допомогою методів через застосування певних методик та через призму певних методологій вона має давати наукове пояснення соціальної дійсності, пов'язаної з кримінальним судочинством, виробляти наукові поняття та розкривати і пояснювати певні, закономірності кримінально-процесуальної процедури, її витоки, зміст і перспективи. Крім того, що ця наука має містити, як уже вказувалось, філософську (світоглядну), теоретичну, методологічну, історичну і компаративістичну складові. Протистоїть правовому позитивізму природньо-правовий підхід (*jus-naturalismus*) в основі якого лежить ідея, що всі існуючі правові норми ґрунтуються на якихось об'єктивних началах, котрі не залежать не тільки від волі людини, а й від волі держави чи суспільства. Взірцем таких об'єктивних начал виступає природа, її закони. Природне право розуміють як порядок, норми поведінки людини в суспільстві, які випливають з самої суті природи, а не з волі суверена (монарха, парламенту, народу). Юснатуралістичний підхід вбачає у праві передусім вияв законів Буття, природних законів, моралі і релігійних норм, а не лише волі законодавця. Його воля не може бути вищою від загальних законів Буття і природи, а має з ними узгоджуватися. Тому такий підхід дає змогу визнавати «неправовим» ті закони, які йдуть в розріз з природними законами та мораллю. Ще один момент: право в юснатуралістичному сенсі містить вияви на рівні правосвідомості

бажаного права, тобто, права, яке має бути установлене, прийняте [3, с. 35]. Окремі вчені також відстоюють позицію щодо необхідності введення до методологічного комплексу науки кримінального процесу нових, більш сучасних, методів. Ще однією позицією є доцільність створення комплексів, які складатимуться зі сталих та прийнятних для науки методів, а також тих, що запозичені із інших галузей наукових знань.

Так, наприклад, А.В. Мурзановська вказує, що метод аналогій завжди був важливим евристичним методом вирішення креативних завдань. Процес застосування аналогії є як би проміжною ланкою між інтуїтивними і логічними процедурами мислення. В вирішенні креативних завдань використовують різні аналогії: конкретні і абстрактні; ведуться пошуки аналогії живої природи з неживою. В цих останніх аналогіях можуть бути, у свою чергу, встановлені аналогії за формою, структурою, функціям, процесам і т.д. У ситуаціях уявної побудови аналога іноді хороші евристичні результати дає такий прийом, як гіперболізація. Частіше всього емпатія означає ототожнення особи однієї людини з іншою. У випадку застосування методу емпатії, об'єкту приписують відчуття, емоції самої людини: людина ідентифікує цілі, функції, можливості, плюси і мінуси. Ще одним методом, виокремленим вченою є метод організованих стратегій. Так, одним з головних психологічних бар'єрів в вирішенні креативних завдань є інерція мислення і нездатність відмовитися від найбільш очевидного способу та знайти новий підхід, новий напрям в пошуках ідей рішення. В основі цього методу лежать наступні принципи: самоврядування особи у виборі нових стратегій рішення креативного завдання та відчуження, тобто розгляду об'єкту, предмету, процесу з несподівано нової точки зору. Суть основних правил методу організованих стратегій можна визначити в наступному: в процесі вирішення завдання слід фіксувати всі спонтанні ідеї; також не слід ігнорувати також і стратегії, що виникли спонтанно; слід пам'ятати, що часто одна або декілька діючих стратегій добре доповнюються виникаючими стратегіями; в процесі вирішення завдання необхідно використовувати такі стратегії, як-от: використання інформації; пошуку ідеї, протилежної загальноприйнятій або найбільш очевидній; функціонально-цільового аналізу; аналізу суперечності; подолання перешкод [4]. *Метод організованих стратегій* є відносно новим та достатньо цікавим методом, який може бути інтегрований

в науку ювенального кримінального процесу. Зокрема, механізм його інтеграції може бути реалізований шляхом забезпечення належної кореляції між об'єктивно існуючою криміногенною ситуацією та алгоритмом унормування кримінального процесуального інструментарію впливу на дітей, які вчинили кримінальні правопорушення. Теоретично, крізь призму функціонально-цільового аналізу може бути вирішена проблема розширення глави, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Ураховуючи зміст та особливості науки ювенального кримінального процесу, можна запропонувати такі філософсько-світоглядні підходи методології: 1) *діалектичний підхід* – базовий підхід, який надає можливість комплексно дослідити проблематику кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, унормувати доктринальні підходи до теоретико-прикладних засад становлення та розвитку ювенального кримінального процесуального законодавства; 2) *синергетичний підхід* – визначення та вивчення рівнів організації ювенальної кримінальної процесуальної системи та структури суб'єктів реалізації процесуальної політики в частині здійснення кримінальних проваджень відносно дітей; забезпечення належної кореляції між положеннями матеріального кримінального права, присвяченими особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб та нормами кримінального процесуального права; 3) *аксіологічний підхід* – отримання знання щодо реалізації фундаментальних принципів кримінального процесу, зокрема – принципу гуманізму, економії кримінальної репресії та принципу справедливості в інтересах дітей; отримання знання щодо можливостей удосконалення сутності та змісту кримінального провадження щодо дітей в умовах дії особливих правових режимів для забезпечення захисту їх найважливіших інтересів; 4) *феноменологічний підхід* – надає можливість забезпечити відповідність кримінальних процесуальних заходів фізіологічним, психологічним та психічним особливостям дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, встановити суб'єктивні фактори, які вплинули на формування суспільно небезпечної поведінки; 5) *герменевтичний та метафізичний підхід* – забезпечення належного тлумачення норм кримінального процесуального законодавства, присвячених особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб; 6) *функціо-*

нально-інструментальний підхід – відтворює сутність та зміст норм кримінального процесуального законодавства в частині кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб та їх значення для кримінального процесу; 7) *діяльнісний підхід* – забезпечує організацію діяльності сторони обвинувачення в частині забезпечення процедури досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених дітьми; 8) *антропологічний підхід* – надає можливість врахувати особливості особистості дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення під час відправлення правосуддя; 9) *системний підхід* – надає можливість розглядати кримінальне процесуальне законодавство як цілісну систему норм.

Важливим аспектом також є забезпечення взаємозв'язку між методологією науки кримінального процесу, зокрема – ювенального та кримінальними процесуальними функціями. Так, І.В. Гловюк вказує, що кримінально-процесуальна функція – це обумовлений завданнями кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) / їх компетенцію та реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством. Категорії «кримінально-процесуальна функція», «функція кримінального процесу», «функції кримінального процесуального права» мають самостійний зміст. Кримінально-процесуальна функція не є елементом кримінально-процесуального статусу та кримінально-процесуальної компетенції. Система кримінально-процесуальних функцій є упорядкованою сукупністю кримінально-процесуальних функцій, яка характеризується відносною самостійністю змісту кожного елемента та ієрархічними і горизонтальними зв'язками між ними, а також загальним спрямуванням на реалізацію завдань, мети та призначення кримінального провадження. Вона включає: основоположний (первинний) рівень кримінально-процесуальних функцій; вторинний рівень; обслуговуючий рівень; паралельний (приєднаний) рівень (містить цивільно-правовий елемент). Критеріями класифікації кримінально-процесуальних функцій є: рівні системи кримінально-процесуальних функцій; ступінь значення для досягнення мети

та вирішення завдань кримінального провадження; об'єкт; складність структури; сумісність із іншими кримінально-процесуальними функціями; суб'єкт реалізації; моносуб'єктність або полісуб'єктність реалізації; сфера реалізації [5]. Фактично, методологія науки ювенального кримінального процесу утворює підґрунтя, необхідне для забезпечення механізму реалізації кримінальним процесом свої безпосередніх завдань та функцій. *Методологія взаємопов'язана із першим рівнем системи кримінальних процесуальних функцій, який є елементарним ступенем за значенням для досягнення мети та завдань ювенального кримінального процесу.*

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що наразі наука ювенального кримінального процесу потребує в удосконалення методологічного забезпечення шляхом введення нових, більш актуальних та сучасних методів. Одним із таких методів є метод організованих стратегій, який у кореляції із функціонально-цільовим аналізом надасть можливість удосконалити главу кримінального процесуального законодавства, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Список використаної літератури:

1. Циганюк Ю. Системність науки кримінального процесу України. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2020/1/32.pdf>
2. Аленін Ю., Мурзановська А. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17–30.
3. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. № 1, 2013. С. 31–37.
4. Мурзановська А. Дослідження кримінального процесуального права: евристичні методи та їх можливості. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v2_2023/23.pdf
5. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретикометодологічні засади і практика реалізації. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3320/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA%20%D0%86.%D0%92.-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Voloshanivska T. V. Methodology of juvenile criminal procedure science: modern challenges and development trends

The article examines modern challenges and trends in the development of the methodology of the science of juvenile criminal proceedings. It is noted that the problem of the methodology of the science of juvenile criminal process, first of all, is the lack of a unified vision of its further development and functioning. Under the conditions of the special legal regime of martial law, the legislator's attention is mostly focused on solving issues related to the simplification of the pre-trial investigation algorithm, in particular, individual investigative (search) and covert investigative (search) actions. However, as evidenced by judicial practice and statistical data of law enforcement agencies, juvenile delinquency has intensified in recent years. This can be explained both from the point of view of the military aggression of the Russian Federation, which resulted in economic decline and worsening social imbalance, and the fact that children more often become accomplices in criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine, as well as forced accomplices in crimes committed by representatives of the state the aggressor. It is indicated that the method of organized strategies is a relatively new and quite interesting method that can be integrated into the science of juvenile criminal proceedings. In particular, the mechanism of its integration can be implemented by ensuring a proper correlation between the objectively existing criminogenic situation and the algorithm for normalizing the criminal procedural tools of influence on children who have committed criminal offenses. Theoretically, through the prism of functional-target analysis, the problem of expanding the chapter dedicated to the peculiarities of criminal proceedings against minors can be solved. It has been proven that, in fact, the methodology of the science of juvenile criminal process forms the basis necessary to ensure the mechanism of implementation of the criminal process of its immediate tasks and functions. The methodology is interconnected with the first level of the system of criminal procedural functions, which is an elementary level in terms of importance for achieving the goal and objectives of the juvenile criminal process.

Key words: methodology, juvenile justice, juvenile criminal process, method, functions, minors, criminal procedural legislation, criminal offense.